

אין עושיין נפשות לצדיקים;
דבריהם הן הן זכרון.
ירושלמי שקלים, פרב היה

"כרם היה לידידי..." . כרמו של אבא ז"ל היה עשיר ופורה. מאמרים בעתונות התנועה והקיבוץ, שבהם פרסם דעות, תגובות ופכים (הלכתיים) קטנים; תקצירי השיעורים שהעביר בשנות הוראתו הרבות; עבודות אקדמיות שונות ומגוונות; מכתבים רבים, מהם קשורים לתחומי עיסוקו ומהם אישיים. בין דפי עזבונו מצאנו גם תכנית ראשונית שהכין אבא לספר מאמרים משלו. תכנית זו היא עיקרו של ספר זה. בחרנו לצמצם את היריעה למאמרים שבתכנית זו, כיוון שראינו בכך הגשמת שאיפתו של אבא בעודו בחיים. מצאנו צורך להוסיף על דברי אבא גם דברים מעטים על חייו — זכרונות של אחיו אורי, רשמים של אביו אלכסנדר ודיוקן מאת יהודה בר"ט.

הספר יוצא לאור בעזרת המשפחה וקבוצת סעד, ולהם נתונה תודתנו, כמו כן יעמדו על הברכה שלמה רוזנר ומיכה רוזנטלר, שעמלו בעריכה ובהבאה לדפוס של ספר זה.

המשפחה

ידידיה אחי הגדול

אורי כהן

מאז שעמדתי על דעתי אני חש את העובדה שידידיה הוא אחי הגדול — גדול בחכמה, בנוי ובכוח. אכן, בשנות הילדות ואפילו הבחרות היה לתחושה זו אופי שונה מזה שיש לו היום, אבל מכל מקום לאורך כל השנים הארוכות חזקה באיכותה משמעותה של התחושה.

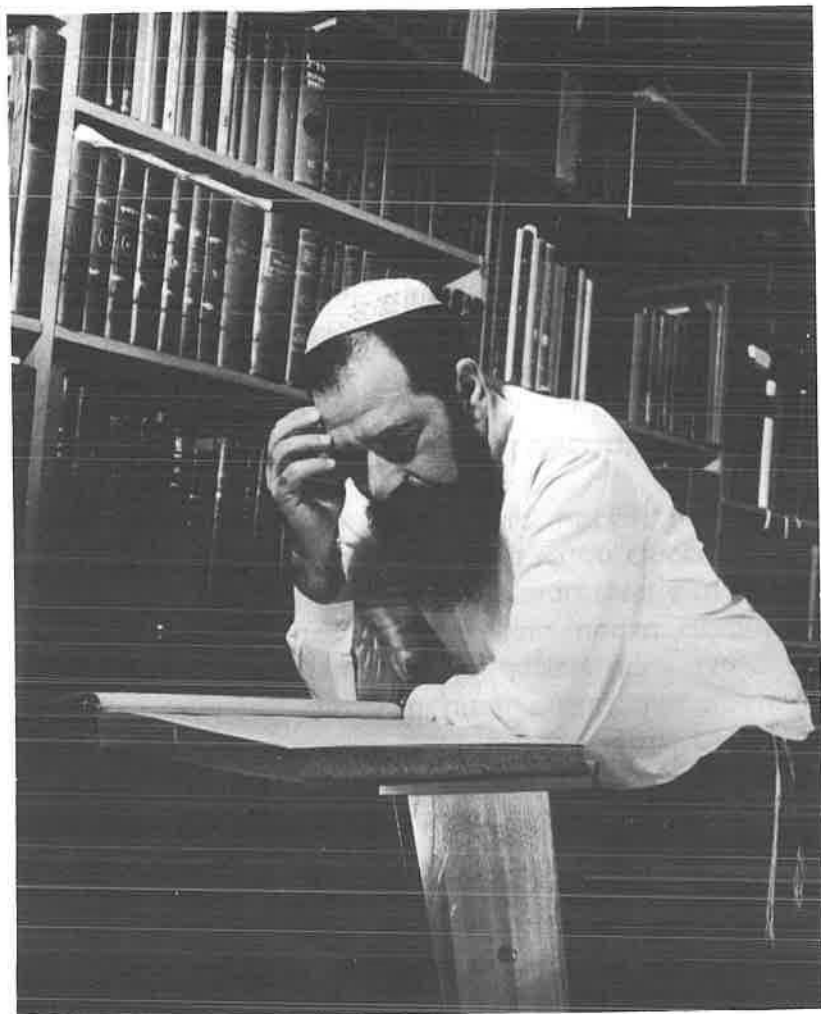
ידידיה אחי זכור לי כבולע ספרים מילדותו. זכורים לי היטב ימים בהם היינו מתגלגלים על סקטים להחליף ספרים בספריה העירונית ברמת-גן. לאחר ההתלפה היה ידידיה מתיישב בן הציבורי, שבמרכזו היתה הספריה, קורא בשלימותו את הספר, שקיבל זה עתה, חוזר לספרן ומחליף ספר נוסף, שהיה מסיימו בבית עד למחר. היא שעמדה לו בידיעותיו המקיפות בכל שטחי המדע והחיים, היא שעזרה לו בפתרון תשבצים, והיא שהעשירה אותו והכשירה אותו לקבלת אחריות ציבורית.

ידידיה היה מתמיד. מתמיד במובן החשוב, התכליתי, של המונח, דהיינו: ריכוז כוחות הנפש במה שהיה עוסק בו וקנייתו בהיקפו ובעומקו. שעת לימוד היתה שעת התמדה בלימוד; שעת 'מוסר' היתה שעת התמדה במוסר; שעה שמוקדשת לחברה ולמשפחה היתה 'התמדה' חברתית. לי הוא זכור בעמידתו הזקופה והמרוכזת ליד הסטנדר. חבריו מעידים על שעות לימוד ארוכות לתוך הלילה, בהן התמיד בלימודו. ורחל מעידה על התמדתו בשנים שבהן נהנה מיגיע כפיו (...בהתמדה) ובשובו מיום עמלו פנה לעסוק בתורה. מהדהדים בזכרוני משפטים קצרים, שבהם השתבח באיכות לימודיו בבני-דרום, יתר על לימודיו בישיבה, אע"פ (ואולי מפני...)

שבאו אחרי יום עבודה בשדה.

ידידיה היה עובד ה' בכל: התפילה היתה כמובן עבודת ה'; עבודת אדמת ארץ-ישראל היתה עבודת ה'; לימוד התורה היה עבודת ה', ואף עיסוקיו החברתיים ותחביביו היו לידו עבודת ה'. מתוך גישתו העיונית הזאת לכל מעשיו — נבעו התמדתו, רצינותו ואחריותו לכל דבר ובכל זמן.

אישיותו עוצבה מבפנים ומבחוץ. מבפנים – זכה לנשמה גדולה, כשרונות ברוכים בהרבה שטחים, ועל כולם – ישרות מחשבה וכושר החלטה. בכוחם של אלה יצא לישיבת בני"ע בכפר-הרא"ה לקנות תורה חודשים אחדים בלבד לאחר התייתמותנו מאמנו ז"ל. בכוחם חזר הביתה כעבור שנה, על מנת להשתתף בבנין מאוחר של המשפחה המתחדשת.

על העמוד, מעיין, בביתו בקיבוץ סעד

אימנו ברוריה ע"ה נפטרה חצי שנה לאחר שידדיה נכנס למצוות. בסיום שנת לימודיו הראשונה בכפר הרא"ה נשא אבינו יבלחטו"א את רחל (לבית נורדהיים) לאשה. ידידיה החליט שבמצב החדש הזה עליו לשוב הביתה, לקלוט 'אחים חדשים' ו'אם חדשה' ולהקלט במשפחה המורחבת. השתתפותו בחיי המשפחה בשנה זו תרמה תרומה מכרעת לאיחודן של שתי המשפחות כמשפחה אחת לכל דבר. הבנתו את ערך חיי המשפחה בהיותו כבן י"ד מסבירה את מסכת חיי המשפחה שלו עם רחל תחילה, ואכמ"ל. אף על פי שבישיבה בכפר הרא"ה עסק רק בתורה ולא השתתף בלימודי החול, לא מנע ממנו הדבר בשובו להשתלב בכיתה הששית של ביה"ס התיכון בבני-ברק. ושוב, לאחר שנה וחצי של לימודים (באמצע השביעית) החליט לעבור לישיבה בזכרון-יעקב ולהסתופף בצילם של גדולי ישראל בהלכה ובמוסר, כשהוא מבטיח לאביו להשלים תעודת בגרות בכוחות עצמו.

עם הקמת ישיבת כרם ביבנה, כעבור כחצי שנה, הצטרף לחבורת המיסדים, רובם ככולם חבריו לשבט ביבני עקיבא, ולגרעין, וגלה ממקום תורה מבוסס להיות שותף למהפכה התורנית של דורנו. פחות משנתיים לאחר מכן, בהיותו כבן 19, ועל אף הכרתו בחשיבות ההשקעה בבנין התורני, האישי והציבורי, ראה חשיבות עליונה בשילוב תורה ועבודה, ויצא לנח"ל ולמשק, שם נתן את כוחותיו וכשרונותיו לעיצוב התברה והציבור; בנה ונבנה.

מבחוץ עוצבה אישיותו על ידי הישיבות שבהן למד. לא היה לידידיה "רב מובהק", אבל היו כמה וכמה מגדולי ישראל שמאורם – אורו. נזכיר את אלה שמנוחתו עמם: הרב אלימלך בר-שואל, רבה של רחובות; הרב נח שימעונוביץ, ראש ישיבת זכרון-יעקב; והרב אליהו לאפואן (הידוע בכינויו ר' אלה), המשגיח בזכרון יעקב; זכר כולם לברכה. אבל יותר מהאנשים נבנה ידידיה מהישיבות עצמן, ליתר דיוק – מהמוסד והמושג הנקרא 'ישיבה'. הישיבה היא עולם שלם; עולם של מושגים, עולם של דרך לימוד, עולם של דרך עבודה, עולם של דרך חשיבה. ידידיה והישיבה – חד הם. ידידיה בבניע זה הקשר האמיץ והאמיתי בין הישיבה לתנועת הנוער. ידידיה בנח"ל זוהי האינטגרציה בין הישיבה והצבא. ידידיה במשק זהו מימוש של תורה ועבודה (תורה במובן הגדול – הישיבה). ידידיה זכה להיות 'הישיבה' בכל פנות שפנה; הוא – הישיבה. מכאן שיעוריו הישיבתיים במשך כל השנים, מכאן לימודו הישיבתי במחקר התלמודי, ומכאן, כמובן, הקמת ישיבת הקה"ד ועמידתו בראשה עד יום פטירתו.

ידידיה הבין את התורה בגרלותה כתורת חיים. התורה היא נשמת העולם והיא המחיה והנותנת את עומק המשמעות לכל ההויה. על כן ראה כדבר הכרחי, פשוט אי אפשר אחרת, לחיות כל דבר לאורה של תורה. אי אפשר שחיי 'העבודה' לא יינקו מתורה, אי אפשר שהצבא לא יינק מכוחה של תורה, אי אפשר שמערכת החינוך לא תהיה תורנית ואי אפשר שתנועת הנוער לא תחיה חיי תורה במלוא משמעותם.
כך בעיני, מאז ועד היום, ידידיה אחי הגדול.

תמונת מחזור באמצע בית הספר היסודי 'מוריה', תל-אביב; ידידיה יושב בשורה השנייה, ראשון מימין

ידידיה: שרטוטים לדיוקנו

יהודה בר"ט, קבוצת סעד

"... וקצת ממנו ראיתי בעיני ותמהתי במאוד מאוד ואמרתי בעת ההיא: ברוך מי שחלק מכבודו..." (מתוך סדר העבודה במחזור יוה"כ). ואכן רק קצת ממנו ראיתי ולא בכל דרכיו ידעתי ובהרבה מתחומי פעילותו אין בקיאותי רבה ואת שירת חייו אשר באמצע נפסקה מי אני כי אעריכנה. ובכל זאת, מכיון שזכיתי להיות ממקורביו והוטל עלי לשרטט קווים לדמותו, לא ראיתי זכות לעצמי לבטל דעתם של אלה שראוני ראוי לכך. עם זאת אמרתי בליבי: ידועים גם ידועים דבריהם של רבים וטובים, אשר ספרו לידידיה בעת ההיא ודבריהם נתפרסמו בבמות שונות. יסייעו לי, איפוא, מקצת דבריהם במתן עדות חיה ונאמנה לאיש רב פעלים. מי יתן וה' יוליך את עטי בדרך הישר, לבל אמצא מפאר ומרומם את מי שאינו זקוק לכך ממילא, ולבל אפגע, חלילה, או אטיל דופי בזיכרו של יהודי יקר, אשר גם מתקלה כזאת היה יוצא קב ונקי. אמן, בן יהי רצון!

*****

אתחיל בכמה תמונות מן האלבום.

תמונה ראשונה: ידידיה בדרכו מן העבודה בדיר הצאן. גבוה וזקוף, צעדיו קלים וציציותיו על ארבע כנפות בגדו מתבררות תוך כדי הליכה. חיוך של שביעות רצון על פניו, כמי שנהנה מיום עבודה שחלף ומכל פסיעה מפסיעותיו, המקרבת אותו אל הבית, אל המשפחה ואל הלימוד, שהוא עבורו בגדר חובה יום-יומית.

בהתבוננות מעמיקה יותר בתמונה הוא נראה לנו כמי שעבודת יומו לא התישה את כוחו. גבר שבגברים!

תמונה שנייה: ידידיה ומשפחתו בד' אמות ביתם. הוא ישוב על כסאו ומעיין בספר. רחל עוסקת במלאכת יד. הבנים והבנות כל אחד בעיסוקו, רובם שקועים בספר. קוראים או לומדים.

אף על פי שאין בתמונה ריכוז אלא פיזור — עולה ממנה הרמוניה

של משפחה מלוכדת. וכך מעיד עליהם בכתובים מיכה רוזנטלר, חברו של ידידיה עוד מימי לימודיהם בביה"ס, חברו לדרך בתנועת 'בני עקיבא' ובהמשכה דרך בני-דרום ועד לקבוץ סער – ושכנו למגורים מזה עשרות שנים: "תוך כדי שירותו הצבאי מתחיל ידידיה יחד עם רחל רעייתו לבנות את ביתם, בית המשמש עד היום קן משפחתי חם לכל בני הבית; משמש גם כבית מדרש, שבו לומדים כל בני המשפחה ומשמש גם בית היוצר לכל היצירה העניפה בכתב ובע"פ. הבית הפשוט והצנוע על ארבעת קירותיו וקורת הגג מעליו הוא משכן לכבוד ולאהבה בין איש לאשתו, בין הורים לילדים, במערכת של משפחה יהודית למופת".

תמונה שלישית: ידידיה בבית המדרש, נותן שיעור בש"ס ופוסקים. הוא נשען על התיבה וכחצי תריסר ספרים לפניו. ירו הימנית מורמת ואצבעו זקורה. עונג זרוח על פניו. כשני מניינים של חברים מסביב לשולחנות ונראה בעליל כי גם הם מתענגים על השיעור.

רחל לבית עלבט וידידיה בראשית שנות העשרים לחייהם

באלבום התמונה היא אחת, אך אנחנו חבריו ושומעי לקחו ידעיים, שהיא חוזרת על עצמה דרך קבע מדי שבוע בשבוע, מדי חודש בחודשו, שנים על גבי שנים ושמתח הלימוד אינה פוחתת. לא בכדי מעיד כך חנן גולן, בתוך שאר דבריו: "התורה היתה לו (לידידיה) גם שעשוע גם לחם חוק. לא רק קבע עתים לתורה – גם נתן לרבים, ובתחומים שונים. לא רק נשא ונתן באמונה, אף הדביק את סביבתו בדרכי אמונה. כוחו היה רב לו בהלכה ובאגדה. במדרש ובמעשה, במחשבה ובהעמקה".

על דברי חנן אוסיף אני, כי שיעורים מיוחדים של ידידיה – אני מתכוון לאלה שנתן בימים הנוראים – היו בגדר מאורע. ידידיה הניצב במרומי הבמה, דורש באותיות הקטנות ויחסד הניתן על פני חתן – מראה כהן. קולו ערב, זקנו מגודל ופירקו נאה והכל יחדיו: מראה העין, משמע האוזן והמעמד כולו ביום הקדוש מתערבבים והופכים לתוויה רוחנית ואסטטית. האם הגזמתי?

לא הגזמתי, באמונה שלא! מאות חברים נכונים יהיו להעיד על כך ויעשו זאת בנפש חפצה.

משמע יש נביא בעיר?

משמע לא היה לנו כמוהו עוד ראוי לכתר תורה ולכתר כהונה.

יפה...

*****

עתה נניח לתמונות ונמקד את מעייננו במאמץ להכיר את ידידיה היכרות מעמיקה יותר.

כותב חיים רבלין: "רשתו של ידידיה פרושה היתה על פני עולם. מדעי היהדות שעסק בהם רחבים מני ים ובכולם השליך מצודתו, אך מחנהו היה כאן ואצלנו; ביצירת חיים של תורה וחינוך, של חברה ומשק היתווה דרך ונשתלב בה להפליא".

ניכרים דברי אמת, אך בל נקדים את המאוחר. נחזור לימים רחוקים של שנת תש"ך, אשר באחד מהם הגיעו ידידיה ומשפתנו אלינו. סעור-נפש הגיע אלינו, ופגוע מן ההכרח לנטוש את בני-הדרום ולכנות את ביתו מחדש. לא רצה, ולא מסוגל היה, להשלים עם הפיכת בני-הדרום למושב שיתופי. בקיבוץ ובדרכו ראה את האידיאל ואת ההגשמה האמיתית של האדם והקהילה היהודית. ובקיבוץ דבק לאהבה אותו. לבני-הדרום בא יחד עם חבריו לגרעין, קבוצה גדולה, ויחד השפיעו על עיצוב החיים של הפרט ושל הציבור ועל יצירת דפוסי התנהגות. והנה הוא מגיע לקיבוץ ותיק יותר, אשר דפוסי חייו הקבועים ואורחותיו לא בכל תואמים את

ציפיונותיו. ידידיה, שאינו אוהב פשרות, ובתקופה זו של חייו נוטה עדיין לראות את הדברים בשחור ולבן בלבד, משנס מותניו למאבק על נשמתו של היישוב. הוא רואה את תפקידו כמוכיח בשער, ואילו היישוב באותם ימים אינו נלהב – אם להשתמש בלשון המעטה – לראות אחד אשר זה מקרוב בא והוא שפוט ישפוט וקולו ברמה ישמע.

התוצאה – מתחים. מתחים מבורכים – כפי שיתברר – לשני הצדדים. והרי ידידיה של אז עדיין אינו אותו ידידיה, שמרבית התמונות ודברי העדות – שהובאו ועוד יובאו כאו – חלים עליו. הרי האדם, ממש כפרי עץ השרה, מבשיל מן הבוסר, משביה והולך. דבר זה צריך לזמן ואינו עולה יפה טרם זמנו (אגב, שמא המחשה לכך, אולי מפליגה במקצת, מסיפורי האבות בספר בראשית: רק לאחר שהבשילו היו אברם לאברהם, שרי לשרה ויעקב לישראל). אבל גם בעניין השפעתו של הזמן עלינו לדייק: ידידיה אמנם ממתן עצמו, אך אינו נסוג ואינו מוותר. המטרה תמיד לנגד עיניו, גם כאשר לצורך השגתה – וכצעד טקטי בלבד – הוא עושה הפוגה. והיא איננה מאריכה ימים.

צוער עם חניכים ביבני עקיבא' ברחובות תל-אביב

זאת ועוד: באותה עת טרם גילה האיש דרך למיצוי כשרונו הגדול, וההתמודדות עם עובדת היותו מחונן – יותר משהיא מצמיחה לו כנפיים לנסוק אל-על היא כמעמסה כבדה על כתפיו. האם ימצא את תחומי פעילותו שהועיד לו היושב במרומים במסגרת הקיבוץ עצמו? האם יסתכן במסלול אקדמי העלול להרחיקו מן הקיבוץ? במה בדיוק יבחר? אלה שאלות כבדות משקל, שפתרון באותם ימים עדיין אינו נראה באופק. עדיין רחל והוא חדשים בקיבוץ ועז רצונם להקלט ולהתביית.

שילובם החיובי והטוב בקרבנו הוא בסופו של דבר פרי הכרתם של השניים, כי הכל תלוי בהם ובתרומתם החיובית והבונה לחיי הציבור. הם משתפים עצמם בכל פעילות תרבותית וחברתית, נוטלים בה חלק פעיל ואינם פורשים מן הציבור, גם אם אליבא דכל הדעות יש בחלק מן הפעילות הזאת משום ביטול תורה עבור ידידיה.

ככל שקליטת המשפחה משתפרת – ולשיעוריו של ידידיה חלק בכך – חוזר הוא לנסיגותיו 'לגייר' את הקיבוץ. הכל עובר תחת שבט ביקורתו: הווי השבת, נוסח התפילה, אופי ימי הצום, לבוש הנשים, כשרות המטבח וכמובן ראשון וקודם לכל – החינוך הדתי בקבוצה. והוא רושם לעצמו הישגים: כבר רכש לו שותפים למאבק, כבר סמכותו מתקבלת מאליה, ואילו אלה שמופקדים היו אצלנו על הקודש עד כה פינו מקומם מרצון.

*****

ככל שהוא אדוק במצוות ה' כך אדוק ידידיה במצוות הקיבוץ. באסיפות החברים נוקט הוא בדרך כלל עמדה בלתי פשרנית בשאלות יסוד ואינו נרתע אפילו כאשר ברור, שהוא מיוצג דעת מיעוט בלבד. אדרבא – הוא שש אלי קרב כמי שבוטח בדרכו, כמי שבטוח כי האמת היא אהת, כמי שרואה את עצמו כנציגה המובהק וכמי ש...נהנה מעצם ההתמודדות האינטלקטואלית, שכל זמן וכל במה יפים לה. כאשר הוא נושא את הדבר באסיפה אין פוצה פה והכל יושבים קשובים. יש תהודה לכושרו הריטורוי, לשפתו הרהוטה, לשנינותו ולחריפותו וללהט האופייני לו כל כך.

איש דברים ואיש מעשים. בין לבין הוא ממלא תפקידים בבית ומחוצה לו, לומד מתמטיקה, מתמחה ברזי המשפט העברי, מרביץ תורה ברבים, עוסק בביקורת ספרים וכותב רשימות, מאמרים ומסות לבמות שונות כעלון הקבוצה, זרעים, עמודים, שדמות, ולכתבי עת אקדמאיים למיניהם.

הנה עדותו של אפרים יעיר בנידון: "איש הדיבור וההוראה היה, אך גם איש העט. מהיר כתיבה מאין כמוהו. הוא כתב הרבה וכמעט ללא מחיקה

ורוב כתביו עסקו הרי בנושאים כבדים שמותר למחוק בהם ולתקן גירסה ראשונה. כעזריאל קרליבך (שאר-בשרו ע"ה) היה קורא ובולע כמות עצומה של חומר, קולט ומגיב ישר לתוך מכונת הכתיבה החביבה עליו, בלא כל טיוטא, או שהיה כותב בכתב ידו הקטן והקריא כל כך; כתב נקי ויפה להפליא".

שוב ושוב מפליא ומפתיע, כיצד הספיק ידידיה לשלוח ידו במלאכות רבות כל כך, בעיסוקים בעלי אופי שונה כל כך, בבית ובחוץ, בכתב ובעל-פה, וכל אלה תוך שמירת סדר יום הכולל מילוי חובותיו לבית, במוסדותיו השונים, למשפחה הקרובה כה לליבו, לרבות תפילה בציבור ושיעורים יומיים ועוד.

באותה עת רוקם ידידיה ללא הפוגה את הלזמו הגדול על הקמת הישיבה של הקיבוץ הדתי כמוסד גבוה להשתלמות חברים בתורה שבכתב ושבע"פ. יחד אתו, בו זמנית, רוקמים חלום זה כמה מטובי החברים בקבוצותינו השונות ותוך שותפות נאמנה ודבקות במטרה הם רואים את חלומם

משפחת כהן-נורדייים המאוחדת, שנת חשט"ז, מימין לשמאל: בת שבע, אורי, רחל (שלי, האמא), משה מאחור ולפניו שולמית ומרים, אלחנן, אלכסנדר (האבא), נחמיה, רחל, ידידיה, רבקה; האחיות רנה טרם נולדה

הופך למציאות. מעתה ברורה דרכו של ידידיה כמי שעתיד לעמוד בראש הישיבה. מכאן ואילך ימלא תפקיד, אשר לפי מיטב הכרתו נועד לו מירי שמיים והוא יעודו עלי אדמות.

כתב מיכה רוזנטלר: "יש בדרכו של ידידיה נאמנות, אך יותר מכל יש בו אמונה ביכולתו לשנות ולהשפיע, ואופייני לכך הוא מאבקו בתחום החינוך בתוך הקבוצה". סתם מיכה ולא פירש: האם האמונה ביכולת לשנות ולהשפיע עומדת בניגוד לנאמנות? האם היא המשכה של זוג ואולי היא פועל יוצא ממנה? כאשר בוחר מיכה להביא כדוגמה אופיינית את מאבקיו של ידידיה על החינוך בתוך קיבוצנו הרי זה מאבק אחד גדול ומתמשך, המנוהל על פי כל כללי הדמוקרטיה, תוך דבקות במטרה ולעתים בחריפות יתירה. ידידיה נאבק להרחבת החינוך התורני והעמקתו בתכנית הלימודים של בית-ספרנו ויצא ממלחמה זו כמנצח. ילדינו נהנים זה שנים מחינוך תורני משלים, וטוב הדבר בעיני הכל.

ייתכן שלמאבק זה כיוון מיכה. אך ייתכן, כמובן, שדבריו מכוונים אל אותו מאבק חסר-פשרות שניהל ידידיה למען יעזוב בנו את מסגרת ביה"ס המשותף לילדי הקה"ד ויפנה אל הישיבה. אם אמנם כך הדבר, הרי שמדובר באחד הפרקים הטוערים בתולדות חברנו הבלתי נשכח. בפרק זה נאבק ידידיה קודם כל עם עצמו, שהרי היה מנאמני הנאמנים לדרך הקיבוץ, האמין בה, הלך בה, הטיף לה וחינך לקראתה. והנה מצא עצמו בפני הבחירה: הילך בדרך זו עכשיו גם בנו, או שמא תנאי מוקדם לכך הוא לימוד בישיבה, אותו לימוד שידידיה בטוח, כי הוא עצמו נבנה ממנו.

לאחר שהכריע כפי שהכריע שוב לא היסס, וגבר על כל העומדים כמכשול בדרכו – חבריו, מוסדות הקבוצה, הנהלת ביה"ס, הנהגת הקה"ד. שלא כאברהם אבינו – ידידיה ביקש על נפש בנו ולא רצה להעלותו קרבן על מזבח ביה"ס הקיבוצי. ידע אני כי היה שלם עם עצמו בעת ההיא וכך נשאר עד אחרון ימיו. לרבים מחבריו, לעומת זאת, היה פרק זה חידה בחייו וחידה נשאר. אולי פתרונה בכך, שהציב לעצמו קווים אדומים, שאותם לא מוכן היה לחצות. קווים אלה חצו לא בין הקיבוץ ומה שמחוצה לו כי אם עברו בתוך הקיבוץ פנימה. אחרי רבים להטות יפה ותקף עד לאותם קווים; מהם ואילך מלחמת מצוה.

הנוכל להביא דוגמה נוספת לאשש סברה זו? אולי... אולי היא מצויה – על אף המרחק שבין הסוגיות – במאבקו בעד קיום מנין ראשון בשבתות. ככל שהיחוד היה חשוב בעיניו, ברוב עם הדרת מלך קרוב ללב, ו

התפילה של הציבור כולו ערך בעיניו והשמחה של הישוב כולו בשבת-חתן או בחגיגת בר-מצוה מן הדברים היפים בהי הקיבוץ – לא מוזן היה לוותר על מה שנראה בעיניו כהלכה ברורה: זמן קריאת שמע. גם ממאבק זה יצא כשירו על העליונה.

*****

מתוך ערותו של חנן גולן: "צורדים רבים היו באישיותו רבת הפנים של ידידיה ולא ניתן לקבוע איזה מהם יגבר".

בדרך לעבודה בסער

ועוד מדבריו של מיכה: "אהבות שונות חיות זו בצד זו בנפשו של ידידיה תוך הבנה וללא קינאה".

עדויות נאמנות הן זו וגם זו. אך בטרם נעמוד על רב צדדיותו ועוד לפני שנמנה את אהבותיו השונות נציין את אהבתו האחת, הגדולה והמקיפה כל: אהבתו את החיים. אהבת חיים גדולה ועזה, מקרינה ומדבקת. כי כן בשר ודם היה ידידיה, אך מרוב שעומדים אנהנו על גדולתו בתורה כאילו נשכח מאתנו הדבר. והרי דוקא מיזוג זה בין מי שהיה בשר ודם מאוד אך בה בעת הגדיר את עצמו כ"עבד ה'", דוקא צירוף זה בין "אורח חיים" לחדוות חיים, הם שתרמו לעושר האישיות והפכוה למרתקת כל כך ומהלכת קסם.

הוא אהב את אשתו ואהב את ילדיו. הוא אהב מאכל ומשקה ואוהב חברותא היה. הוא אהב תורה והוא אהב שחוק. הוא אהב את האתגר ואת ההתמודדות, ואת דרך החיים שבה בחר אהב מאוד. אוהב סיפרות היה ואוהב תיאטרון, חובב סרטים ואוהב מאוד מוסיקה טובה. האמנויות היפות בכללן דיברו אל ליבו והוא ידע להתענג עליהן. ועוד ארוכה הרשימה. תודה אני ביני לבין עצמי האם לא יאה לו לידידיה התואר 'אמן החיים'. הוא ידע למשוך הנאה מן הדברים היום יומיים ביותר, כמו שיחת חולין, כמו שליטה טכנית בכלים ובמכשירים (היה מי שהזכיר בנידון את עובדת היותו רגם בצה"ל ואת הנאתו הרבה משליטתו במרגמה), כמו נהיגה ברכב, והוא אהב לנהוג ומהר. בנטיעות משותפות לא אחת שאלתיו: ומה על קיום מצות זנשמרתם לנפשותיכם? הוא העלה תיוך על פניו כמי ששומר על נפשו מאוד. באחת הנסיעות, בהגיענו אל צומת דרכים והאור ברמזור נתחלף מירוק לצהוב, לחץ על הרוושה והפטיר: בעזרת ה' עוד נספיק לעבור. לאחר שגערתי בו לבל ישתף את ריבון העולמים בעבירות שלו כלפיו וכלפי חוקי התעבורה כאחת שוב היה מחייך, כמי שברית סתרים לו עם ההשגחה העליונה אלא שאינו יכול לצער לגלות את פרטיה לאיש.

לא באתי להרחיב את היריעה בפרק זה אלא כדי לתת תימוכין לעדויותיהם של חנן ושל מיכה, שכן רב צדדים היה האיש ואהבותיו רבות ומגוונות ועוד נוסיף ונדון בכך בהמשך דברינו.

*****

היה איזה תוסר איזון בין השכלתו החובקת כל של ידידיה במקצועות היהדות לבין היכרותו הרופפת בלבד עם ההגות של העולם שמעבר לה.

הוא עצמו לא ראה בכך פגם, כי כן ראה עצמו קודם לכל יהודי, ופירושו של זה בעיניו הוא להכיר את מקורות היהדות, להיות סמוך על מעיינותיה ולקבוע עתים לידיעה ולהעמקה בהם ככל שאפשר. את ידיעת העולם 'שלהם' לא פסל חלילה, אך מאידך גיסא לא מוכן היה לתת לו מעמד של שווה לעולמו שלו.

מעולם לא נבון בפני גדולים ממנו בתחומים שלהם ולא הרגיש נחות בוויכוח עמהם. יהדותו – כך הוא חש – היא שורשית ואוטנטית, בעוד ידענותם שלהם שאולה מעולם שאינו שלהם. דומים הם בעיניו, על דרך המשל, לעשיר המתפאר בנכסים לא לו.

אך כאמור, לא נסתגר ידידיה בד' אמות ההלכה. נפשו לא נקעה מהישגי התרבות הכללית וליבו לא היה אטום להילכי רוח מצויים. נהפוך הוא: הוא ניהל עם העולם החילוני דו-שית תמידי. הירבה להשתתף בסימפוזיונים כלליים על בעיות שברומו של עולם; חלק לא מבוטל ממאמריו ראו

תמונה משפחתית אחרונה, תשמ"ד, בקרני שומרון, ליד מגוריהם של ברוריה ושלמה; יושבים מימין לשמאל: נועה, שלמה, ברוריה והנכדים אראל ודביר; עומדים: יוסף, אליצור ולפניו רקפת, רחל, נורית, ידידיה

אור על דפי במות חילונית דוקא; את עידכונו על הנעשה במדינה ובעולם שאב מעיתון 'הארץ', אותו עיתון, אשר עקרונות הומאניסטיים כלליים ביותר אולי מנחים אותו אך זיקתו ליהדות ולערכיה קלושה ביותר. אחת הדמויות הנערצות על ידידיה היה דודו, שופט בית משפט העליון חיים כהן, הידוע כמי שניתק את עצמו מאורח חיים דתי והפך לאחד ממבקריו החריפים. ידידיה לא הסתיר את התפעלותו מאופקיו הרחבים של האיש, מכשרונו ויכולתו ויותר מכל מפסקי הדין שכתב, שהיו – כלשונו – מלאכת מחשבת מצד תוכנם וניסוחם כאחד. דוגמאות נוספות לרוב יש לכך, שידידיה לא הגביל את עצמו לעולם אחד, ולא לתרבות אחת. ליבו פתוח היה לקלוט ומחוור ער לעבר ולעבל. הסברים לפתיחותו אפשר לתת גם מהצד העיוני וגם מהצד המשפחתי.

מוצאו של ידידיה מבית כהן-קרליבך. הוריו, אלכסנדר וקלארה כהן – שאותם הכרתי משחר נעורי, כי נכנסים ויוצאים היו בבית אבי – שימשו דוגמה יפה למיזוג המלבב של יהדות אורטודוקסית עם ציונות נלהבת ועם הומאניזם הצומח מקרקע התרבות הכללית. ולא רק הם. גם סבו, אבי אביו, היה לאות ולמופת באורח חייו ובמסירותו לגמילות חסדים, ואליו היה ידידיה קשור בעבותות אהבה. סב זה זכה לאריכות ימים, ואירוניה של הגורל היא, שידידיה, שלא זכה, היה מתפעל ביותר משיבתו הטובה של הסב הטוב. על בית קרליבך אין צריך להאריך בדברים, כי מפורסמת המשפחה. עזריאל – עורך ומייסד העתון "מעריב" – כבר הזכר לעיל בעדותו של אפרים יעיר, וידוע היה כאיש העולם הגדול, אך לא פחות מזה כיהודי ספוג מסורת ישראל, שעליה גאותו. רבנים הרבה העמידה משפחת קרליבך בקהילות אשכנז, כולם נודעים ועומדים בראש קהילות מפוארות וכולם ממזגים בתוכם יהדות נאמנה מזה ותרבות כללית מזה.

רבים ראו בידידיה נציג מובהק של בוגרי הישיבות הציוניות, ושמו, מי יודע, אף הוא ראה עצמו כך... אבל לדעתי לא היא! כי כן, ייחוס אבות אינו דבר של מה בכך. לחוקי התורשה דינמיקה משלהם, ואירת בית אבא ומנטליות בכלל אינם דברים ריקים מתוכן, שאפשר לבטלם במתי יד. מרכיבים אלה פעלו עליו, ניתן לומר, לפי חוק כוח המשיכה. משהמריא ברעיונות חדומה היה כי הרחיק לכת אל עבר ריקעים רחוקים – היתה זו מורשת האבות אשר החזירה אותו אל קרקע מוצקה. אמור מעתה: יותר משהיה ידידיה תוצר של עולם הישיבות – בא הוא אליהן כנציג מובהק של עולם יהודי מפואר וכממשיכו הראוי.

חבל... חבל, שפני היהדות הדתית בארץ שונים כל כך מפניו של אותו זרם ושאותו עולם יפה זר לה כל כך.

*****

בספר של אחד הפילוסופים הגרמנים (שופנהאואר?) למדתי, כי לא ניתנה לאיש היכולת להכיר את זולתו, על כל מכלול תכונותיו, סגולותיו ומידותיו. קביעה זו מנומקת שם בתיאוריה שנוגה, כי הכרת אדם כלשהו מותנית בידיעה המשולבת משלושה מרכיבים: כיצד רואה האדם את עצמו; כיצד רואה אותו הזולת; מי ומה הוא לאמיתו של דבר. לפי תיאוריה זו, מכיון שבידינו כמעט רק עדויותיהם של אחרים, נמצאת היכרותנו את ידידיה חסרה ומקוטעת. ואף על פי כן – וללא יומרות להכיר את האיש הכרה מלאה ומספקת – דומה כי אפשר להוסיף עוד קווים לדמותו. אלא שלא כל הקווים מצטרפים לתמונה אחידה. יש בהם המקבילים אלה לאלה ויש החותכים אלה את אלה. הדבר אינו צריך להפתיע. הן כך הדבר אצל כולנו. בכולנו קיימים ניגודים ובכולנו יש

שליח ציבור בבית הכנסת בסעד, הושענא רבה

קווים הסותרים אלה את אלה. קשה ליישב דבר והיפוכו בנפשו של אדם. אנחנו מלכתחילה נוותר על הנסיון לפענח וליישב.

*****

ידידיה ידע את כוחו. הוא בטח בעצמו. מודע היה לערכו והיו שמדדו אצלו יותר משמינית של גאוה. ואילו יהודה אייל כך כתב: "הוא לא בו לקטנות והתייחס לכל שבא או הובא בפניו ברצינות מלאה". ועוד כתב יהודה: "אף שהיה מרצה מבוקש בארץ ומחוצה לה — מעולם לא סירב לתת שיחה לילדים ולנוער, ובכל מספר של משתתפים". ואני מוסיף וזוכר, כי היה בא דרך קבע, מדי שבת בשבתו, לכל שיעורי פרשת השבוע בבית הכנסת, והיה יושב בסבלנות ולא זו ממקומו גם אם מגיד השיעור היה בעוונותינו מאותם שעליהם חלה לשון חז"ל: 'שאינ להם שיעור'. וכבר הזכרנו לעיל, שידידיה שיתף את עצמו בכל עשייה חברתית ותרבותית, נטל בה חלק פעיל ולא החזיק טובה לעצמו לא על דא ולא על הא. היו שראו בכך אצל אדם בעל שיעור קומה כידידיה ממידת הצניעות וענוה יתירה.

ידידיה תקיף היה. תקיף בתביעותיו מעצמו, תקיף בתביעותיו מן הציבור ועומד היה בתוקף רב על דעותיו. בעל מזג סוער היה וידע לכעוס ולהגיב תגובה זועמת. וכשכך עלה לו — וזה לא היה לעתים קרובות — מצטער היה הרבה. אם אירע, שמתגובה אשר כזו היו 'נפגעים לכוחותינו', היה עמל וטורח להפיס את דעתם. ואם שהיה תקיף ונטה, כנאמר לעיל, לקיצוניות, הרי בשאלות חוץ ובטחון — אותן שהביאו לקיטוב בין מחנות ביהדות הדתיות ובציבור הישראלי בכללו — היה הוא מן המתונים דוקא. סמכותי ודומיננטי היה בכל חוג ובכל חברה ואיש רעים להתרועע; איש שיחה נלהב ומבריק, מאזין ומקשיב ויורה דבריו כזיקוקי דינור מאירים בשלל צבעי הקשת. כך מעיד יהודה שלמון: "יש ואדם בוחן את דרכו ושואל האם נכונה היא. טוב יעשה באותה שעה אם יביט סביבו ויראה מי הם שותפיו. אם יש בהם בעלי שיעור קומה ושאר רוח הרי הם בגדר ערובה לטיב הדרך. וידידיה היה עמוד תווך".

וכך כתב אפרים יעיר: "בעודו צעיר לימים כבר ייצג את הקיבוץ בכל ענין של תורה. את הקיבוץ הדתי כולו. היה כל השנים חבר הוועדה להכוונת החיים הדתיים, הוועדה היוקרתית ביותר בקה"ד, זו המסמלת את שאיפותיו הדתיות של הציבור. בתחילה היה הצעיר בין מבוגרים ועם זאת בחזקת סמכות דתית. כל הופעתו — עקביות, ידע סמכות, החלטיות".

מויכה רוזנטלר: "ניתן לומר שנמנה על אנשי הרוח שבתוכנו. דעתו נתונה כמובן לכל דיון ציבורי בשאלות חינוך ותרבות, אך הוא מרבה להתעניין גם בשאלות משק וכלכלה כבקי ומיומן. את פעילותו הרוחנית שילב בעבודת הקרקע".

הוא היה אידיאליסט. האמין שהטוב סופו לנצח. בטוח היה שיש בכוח אנוש לשנות את העולם. את עולמנו שלנו – מי יכחיש זאת – אכן שינה. עם כל הרצינות שאיפיינה את האיש – נשאר צעיר, ושנות הסער והפרץ נמשכו בו עד קץ ימיו. לא ניתן לשים עליו רסן. מימי בית הספר פועל היה לפי סדר העדיפויות הנכון בעיניו. בעיניו ולא בעיני איש זולתו. אל הישיבה הגבוהה יצא לפני סיום התיכון ובניגוד לדעת אביו.

המזכיר הכללי של 'בני עקיבא' מבקר במחנה קיץ בצפון הארץ

בבני עקיבא – תנועת הנוער שאליה קשור היה קשר עמוק – דחה את מסורת הבוגרים קודמיו, לחם בתוכה ליתר לימוד תורה ובעיקר נגד ריקחיים מעורבים. לקח חלק ב'מרד' הישיבניקים' בזכות ב"ע תורני יותר, ולפי עדותו שלו ראו בו חבריו "שחור אשר ממילא לא יגיע אל הקיבוץ" (פרקים על שבט איתנים, ט"ו בסלו תשמ"ג). «ואיפה זה פורסם?»

והוא – אשר בניגוד לרבים וטובים מבני עקיבא, שלא הגיעו אל הקיבוץ או שלא נשארו בו – ממשיך בפעילות בתנועת הנוער, לא במסגרות המחייבות של תפקידיו כמזכ"ל או כעורך "זרעים" בלבד אלא במעורבות עמוקה. הוא מתווה את דרך התנועה במוסדות המרכזיים שלה או פשוט בשלט־רחוק מביתו שבקיבוץ.

*****

ידידיה בשנת שבתון המוקדשת כולה לעבודת האדמה בענף הפלחה. והוא נהנה מיגיע כפיו ומאושר. ממש מאושר...

ידידיה העומד בראש ישיבת הקיבוץ הדתי וכל כולו חדור הכרה, שעתידיה ישיבה זו לגדול, למשוך אליה מטובי החברים ולשמש מעין בית־מדרש לרבנים, הנאמנים לרעיון תורה ועבודה והראויים לשאת בתואר הרם: רב. ידידיה העושה את הדוקטוראט תוך כדי ובין לבין, וללא ימי השתלמות מטעם הקיבוץ כובש את התואר בזיעת אפו.

ידידיה, אשר לפי אלבומיו הרבים רואה את העולם בין השאר גם דרך עדשת המצלמה, מתענג על משחק־שח, מתפנה לביקור בקונצרטים ורואה חיים בכל עמלו.

ידידיה האב האוהב והחם, המקדיש את עתותיו לילדיו, במיוחד בשעות הערב המאוחרות ועל כוס תה. בית התה בשעות האלה הפך מעין מוסד של קבע למשפחה כולה.

ידידיה בין ספריו המרובים מקיר אל קיר. כמלך בגדוד, כחתן בחופתו, מי ידמה לו ומי ישווה לו. ככוכב הנוגה בגבול מזרח – מראה כהן.

ידידיה בלא ספרים כשמשון בלא מחלפות. הספרים הם חלק ממחזור הדם שלו, מדופק ליבו, מנשמת אפו. זר לא יבין זאת...

ידידיה בשליחות בדרום אמריקה. רוכש קהל חרש, שפה נוספת והשפעה גוברת מבית ומעבר לים.

ידידיה המוזמן לארצות תבל. להרצאות, לסימפוזיונים, לריכוז סמינריונים וכירצא באלה פעילויות נכבדות.

ואז באה המחלה. ארורה וממאירה. ועם זאת, בשנה ומחצה מתוך

שנתיים של חולי לא נשתנה הרבה. בכל פועלו. כמוכן טיפולים פה ושם ודאגה בלב איש, אך אמונתו לא נתערערה אף לרגע. וכמוהו גם רחל. חיזקו זה את זו וזו את זה, וכוחות הנפש להמשיך נמצאו להם. ועוד הפעם יוצא ידידיה להרביץ תורה בחו"ל וממשיך (לי מזכיר במשהו את 'הידעת את המעיין ממנו שאבו אבותינו' לח"ג ביאליק; לכם לא?!).

*****

כמות השנים שזכה להן ידידיה ז"ל לא גדולה. איכות שהצליח לדרוש בהן מפליאה, מפתיעה, מדהימה. הוא חי חיים עשירים, מלאים ואינטנסיביים וזכה לגמול מלא. גם לאהבה זכה מלוא חופניים, לתת ולקבל. אהבתו לרחל היתה עמוקה וכוללת. אין כלל לתאר את דרכו בחיים בלא העזר שכנגדו. ההבנה שהיתה ביניהם, הכבוד שרחשו זה לזה, תפיסתם הזחה את היהדות ודרכה הבשילו לכלל חיי נישואים למופת.

דוגמה מיני רבות: שום מאמר של ידידיה, או אפילו רשימה לעלון, לא נמסרו ליעדם בלא שנועץ ברחל תחילה. הוא – המנסח דבריו בחריפות, המדקדק עם יריבים כקוצו של יו"ד והאהב דיאלוג חריף וממולח – דוקא הוא היוזם את הצנזורה של רחל. סומך על שכלה הישר, על גישתה העניינית ועל עצתה הנבונה. לכל אורך הדרך היו – אם יורשה להשתמש בביטוי חביב וקולע – בראש אחד.

בראש אחד, וגם בלב אחד! צר, צר מאוד שהרמוניה נדירה זו הגיעה אל קיצה בשלב כה מוקדם של חייהם. אך כאמור: את אשר הפסידו השניים בכמות הדביקו – ועוד איך הרביקו – בטיב ובאיכות.

*****

עדותו של בנימין סלנט: "מעשיו הרבים של ידידיה והספקיו העצומים בשנות חייו הקצרים יש בהם כדי להשליך על הפסוק בספר קהלת: טוב שם משמן טוב ויום המוות מיום היוולדו". בנימין מביא את המדרש בתנחומא: "אמר רבי לוי: למה הדבר דומה? לשתי ספינות שהיו בים מלאות סחורה, אחת באה (חזרה) ואחת הולכת והיו מקלסין אותה שבאה. עמדו תמוהים ואמרו: למה אתם מקלסין לזו ולא לזו? אמרו להם: לזו שבאה אנו מקלסין כי אנו יודעים שהלכה בשלום ובאה בשלום אבל זו שהלכה אין אנו יודעים מה עתידה לעשות.

כך כשאדם נולד אין אנו מכירין מעשיו, אבל כשנפטר מן העולם אנו יודעין מה היו מעשיו" (ויקהל-תנחומא).
כך המשיך ואמר בנימין על ידידיה: "מעשיו הם המעידים עליו".

*****

אוסף רק עוד זאת:

מסתבר שהקבוצה היה לידידיה קרקע צמיחתו. הוא צמח בו והתפתח, כוחו גדל, קומתו גבהה, השפעתו גברה ומעמדו נתחזק. הישגיו היו מרשימים. ובכל זאת אין ספק, שעתידו עוד היה לפניו. בעתיד זה צפויות היו לו עוד גדולות.

לחיים ארוכים לא זכה, אך ככתוב בברכת החודש: הוא זכה ל"חיים של שלום, חיים של ברכה, חיים שיש בהם יראת שמיים ויראת חטא, חיים שאין בהם בושה וכלימה, חיים של עושר וכבוד".
יהי זכרו ברוך.

עוד דבר אחד אדבר בו, ויסולח לי על עודף דברים.

רבים אצלנו בטוחים, שגם בעולם שכולו טוב אין ידידיה יושב בטל. בודאי הוא משמש מליץ ישר לנו ולכל עמך ישראל. בודאי הוא מקבץ סביבו מלאכי שלום ומלאכי שרת לשיעור משותף בש"ס ופוסקים. להנאתו הוא ולהנאתם הם. בגדר השערה בלבד אוסיף, שאולי החל נושא ונותן כדי להעביר אל מדפיו מאותם ספרים של מלכות שמיים – ספר זכויות, ספר מעשים טובים וספרים אחרים.

וכי מה... אין לו חלק בהם? הלא יהיו שמורים עימו מכל משמר...?
כלום לא יהיו בשימוש תמידי, כנאה ויאה לספרים נדירים ויקרי ערך?
ההנשא ונותן באמונה – שכרו מובטח. כן יהי רצון.